

УДК 373.3:929

Гогой Ірина, ст. магістратури педагогічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., доцент Пагута Т. І. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені Степана Дем'янука, м. Рівне)

ЗАСТОСУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСВІДУ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРИ ФОРМУВАННІ ОСВІТЬНОГО ТА РОЗВИВАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

***Анотація.** У статті конкретизовано поняття та досліджено основні компоненти освітнього та розвивального середовища початкової школи В. Сухомлинського; узагальнено основні механізми його створення; розкрито чинники, умови та особливості організації освітнього та розвивального середовища початкової школи у педагогічному досвіді В. Сухомлинського; обґрунтовано можливості трансформації ідей В. Сухомлинського для формування освітнього та розвивального середовища в сучасну систему початкової освіти.*

***Ключові слова:** освітнє та розвивальне середовище, початкова школа.*

***Аннотация.** В статье конкретизированы понятия и исследованы основные компоненты образовательной и развивающей среды начальной школы педагога В. Сухомлинского, обобщены основные механизмы его создания; исследованы факторы, условия и особенности организации образовательной и развивающей среды начальной школы в педагогическом опыте В. Сухомлинского; обоснованы возможности трансформации идей В. Сухомлинского по формированию образовательной и развивающей среды в современную систему начального образования.*

***Ключевые слова:** образовательно-развивающая среда, начальная школа.*

***Annotation.** This article explores the factors, conditions and peculiarities of developing-educational environment of elementary school in the teaching experience of V. O. Sukhomlyns'kyi; the concept of «developing educational environment» is concretized; the main components of developing educational environment of V.O. Sukhomlyns'kyi's elementary school are highlighted; basic mechanisms of its creation are generalized; the effectiveness, and possibilities of transformation of the basic components of education and developing environment of V.O.Sukhomlyns'kyi in the modern system of primary education are substantiated.*

***Keywords:** environment, education and developing environment, primary school.*

Результативне вирішення оновлених освітніх завдань залежить від якості професійної підготовки педагога, зокрема вчителя початкової школи. Підготовка нової генерації вчителів спрямована на усвідомлення необхідності створення позитивного навчального середовища шляхом активізації інтелектуальних і почуттєво-емоційних ресурсів кожного учня. Реалізація такого підходу в початковій ланці освіти закладає основи демократизації сучасної школи, сприяє утвердженню діалогічного підходу до навчального спілкування, уможливорює організацію ефективної педагогічної взаємодії учасників навчально-виховного процесу. Тому виникає необхідність застосування у професійній освіті відповідним чином організованого освітнього та розвивального середовища [1].

Динаміка соціальних умов існування сучасної освіти в цілому, початкової школи зокрема, активізує доцільність переосмислення концептуальних положень В. О. Сухомлинського, який «вже в 60–70-ті роки минулого століття з позицій гуманної педагогіки підходив до питань формування особистості школяра, роботи школи, вчителя» [2, с. 269]. В умовах тоталітарного суспільства, комуністичної ідеології видатний педагог, директор школи планував, прогнозував роботу на гуманістичних, демократичних засадах. Він створив доцільне, сприятливе освітнє середовище для повноцінного розвитку особистості школяра, для становлення вчителя-професіонала, для підвищення педагогічної освіти батьків, для залучення громадськості до виховання дітей.

Спадщину В. Сухомлинського досліджено у контексті різних наукових проблем. Різні її аспекти вивчено у працях В. Кіндрата, Б. Кваші, М. Мухіна, А. Розенберга. Сутність батьківської педагогіки, що розроблена В. Сухомлинським, представлено у дослідженнях Л. Бондар, О. Сухомлинської, А. Попової.

Однак, попри змістовність попереднього аналізу і наукову значущість отриманих результатів, має місце недостатність педагогічного аналізу спадщини В. Сухомлинського в контексті формування освітнього та розвивального середовища, яке розглядалося лише на рівні дії його окремих елементів. Поза увагою дослідників залишилися питання, що стосуються педагогічних засад формування освітнього та розвивального середовища початкової школи як системного явища теорії і практики навчання і виховання учнів початкової школи.

Метою нашої статті є дослідження і узагальнення специфіки сформованого В. О. Сухомлинським освітнього та розвивального середовища в умовах початкової школи.

Педагогічні ідеї та знахідки В. Сухомлинського не лише спричинили світоглядний переворот і педагогічну дискусію, але й актуалізували проблему педагогічного використання потенцій освітнього та розвивального середовища. Великий педагог не лише створив дієву виховну систему, але

і зміг гармонізувати виховний вплив соціальних інститутів на дитину у с. Павлиш, тобто створив цілісне освітнє та розвивальне середовище на практиці. Аналіз науково-педагогічних публікацій В. Сухомлинського переконливо свідчить, що інтегруючою педагогічною умовою у процесі розбудови цілісного освітнього та розвивального середовища стала особистість учителя як посередника між дитиною і соціумом, який поєднує субкультури дітей та дорослих. Це дає йому змогу ефективно вирішувати різні педагогічні проблеми.

Освітнє та розвивальне середовище Павлиської середньої школи можна визначити як своєрідну унікальну модель самопізнання, духовного та розумового збагачення особистості учнів, вчителів та батьків з єдиною метою – сформувати особистісний потенціал, реалізувати себе як людину. Домінантним у створеному В. О. Сухомлинським освітньо-розвивальному середовищі у Павлиші був його толерантний характер, що передбачав гуманні та демократичні стосунки між учасниками навчально-виховного процесу, побудовані на взаємодії, гармонії, взаємоповазі, взаєморозумінні, співробітництві. Основними суб'єктами у цій моделі були: учень і вчитель, вихідним принципом діяльності – любов і повага до дитини, тепле і чуйне ставлення до неї, розуміння її.

Оскільки діяльність початкової школи виходить за межі освітніх функцій і здебільшого є одним з осередків культури, то освітнє та розвивальне середовище розглядається як єдність підсистеми соціального, освітньо-виховного та культурного середовища. В. Сухомлинський зауважував, що «школа – колиця народу, колиця духу і культури народної» [1, с. 361]. За змістовою спрямованістю – це середовище розвитку і виховання особистості, де школа – головний осередок, ключове джерело цього розвитку. Створенню школи під блакитним небом В. О. Сухомлинський підпорядковував, за його словами, ідеї, які окриляли його: «дитина за своєю природою – допитливий дослідник, відкривач світу. То хай же перед ним відкривається чудовий світ в живих фарбах, яскравих і трепетних звуках, в казці та грі, у власній творчості, в красі, що надихає його серце, у бажанні робити добро людям» [2, с. 33–34].

Одне із центральних завдань школи Василь Олександрович визначав так: виховання благородних, моральних, інтелектуальних, естетичних почуттів: «Наш ідеал – щоб зі школи вийшли в життя люди з громадською свідомістю, стійким світоглядом, готові проявити мужність і протистояння злу» [3, с. 24-25].

Педагогічний колектив Павлиської школи складався з 15 чоловіків і 20 жінок, що В. Сухомлинський вважав суттєвим, підкреслюючи, що колектив не повинен бути тільки жіночим. Рівновагу у статевому співвідношенні вчений вважав важливою умовою правильного виховання дітей, яким потрібні не тільки добрі поради і настанови, а й тверда чоловіча, батьківська

рука. У колективі забезпечувалася наступність поколінь, здійснювалася передача досвіду від старших – молодшим, де особливо шанувалася життєва мудрість старших. Стосунки будувалися на основі принципу колегіальності, ефективність якого залежала від спільності поглядів на ключові питання роботи школи [3; 4].

Характерними ознаками роботи директора Павлівської школи було прагнення допомогти кожному вчителю у створенні індивідуальної творчої лабораторії, доброзичливе ставлення, детальний аналіз роботи вчителя, увага до нього, спільний пошук істини.

На глибоке переконання вченого, предмети, що знаходилися тут, часто зроблені самими учнями з любов'ю і захопленням, поєднувалися в їх емоційній пам'яті з подіями, людськими стосунками, почуттями, переживаннями. Таким чином матеріальні цінності входили в духовне життя кожної дитини, зміцнюючи міжособистісні стосунки. Життя дитячого колективу школи В. Сухомлинського реалізувало завдання розвитку особистості, здібностей, обдарувань дітей, виховання високоморальних вчинків, стремління робити добро суспільству і бути непримиреним до зла. Визначені сучасною дослідницею В. Мелешко [5] компоненти освітнього середовища яскраво простежуємо у створеній В. О. Сухомлинським педагогічній системі, яка ґрунтувалася на засадах етнопедагогіки, аксіології гуманної педагогіки, багату до досвіду і мудрості керівника школи.

Відомо, що успіх навчально-виховної роботи багато в чому залежить від соціокультурного просторово-предметного розвивального середовища, під яким ми розуміємо потенційні можливості позитивного впливу розмаїття факторів, засобів, форм і методів у їх взаємодії на формування особистості майбутнього фахівця.

На основі аналізу педагогічних творів В. О. Сухомлинського виокремлено види соціокультурного середовища, в які були «занурені» учні Павлівської школи, а саме: пізнавальне, естетичне, комунікативне, екологічне, трудове, рефлексивне [3].

Пізнавальне середовище було організовано вченим з метою інтелектуально-творчого і фізичного розвитку особистості, засвоєння нею культурно сенсорних еталонів, а саме: культури відчуттів, сприймань, мислення, почуттів, волі, тобто психологічної і фізичної культури: «Як важливо, – зазначав В. О. Сухомлинський, щоб перші наукові істини дитина пізнавала в доквіллі, щоб джерелом думки була краса й невичерпна складність природних явищ, щоб дитину поступово вводили у світ суспільних відносин, праці» [4, с. 8]. Учений був переконаний, що психічна культура (культура відчуттів, сприймань, мислення, волі) є підґрунтям інтелектуальної культури. Для її формування в школі були створені кімнати «Джерела знань», «Кімната думки» і Золота бібліотека

отроцтва. Через ті кімнати пройшли всі підлітки Павлівської школи: «Якими б цікавими не були б уроки, як би наполегливо не працював учитель над їх удосконаленням, – зазначає В. Сухомлинський, – підлітки ставляться до них байдуже, якщо інтелектуальні запити обмежуються уроками. До знань, набутих побіжно, не залежно від уроків, підлітки ставляться з великою повагою, дорожать ними; те, що здобує власними зусиллями людині особливо дороге» [1, с. 411]. Пізнавальне середовище є необхідною умовою формування всебічно розвиненої особистості майбутнього фахівця з вищою освітою.

Естетичне середовище – це художньо-естетичний стиль навчального закладу, це педагогічний стиль педагогічного колективу, педагогічна культура освітнього закладу, це змістовий аспект художньо-естетичного й морально-духовного розвитку дітей.

Павлівська школа, як і її директор, мала свій, тільки їй притаманний художньо-естетичний і педагогічний стиль, стиль високої педагогічної культури. У передмові до книги «Серце віддаю дітям» В. Сухомлинський зазначає, що найважливішим джерелом виховання є багатогранні емоційні відносини педагога з дітьми в єдиному, дружньому колективі, де вчитель – не тільки наставник, а й друг, товариш. Емоційні відносини «неможливі, якщо вчитель зустрічається з учнями тільки на уроці і діти відчують на собі вплив педагога тільки у класі» [1, с. 15].

Рефлексивне середовище Павлівської школи було організоване таким чином, щоб кожен учень міг усвідомити себе, свій внутрішній світ, органічний зв'язок свого Я із зовнішнім предметним світом, природою, довкіллям, іншими людьми (батьками, учителями, однокласниками), культурою.

В єдності логічного і естетичного пізнання, за словами Василя Олександровича, у злитті інтелектуальних і естетичних емоцій – джерело того, що «учні пильніше, уважніше вдивляються в людей, бачать Людину, відчують її внутрішній світ і самих себе» [1, с. 285]. Таким стимулювальним, розвивальним рефлексивним середовищем, емоційним тлом педагог називав красу природи, красу людських стосунків, красу «життєвого середовища», в якому постійно перебували учні вдома, у школі.

Пізнати й усвідомити себе та внутрішній світ інших учням Павлівської школи допомагав уведений у педагогічний режим шкільних уроків постійний обмін духовними цінностями, які учні здобули в процесі самоосвіти.

Комунікативне середовище вчений розумів як виховання в учнів і учителів любові до рідної мови, виховання культури мовлення і мислення, тобто, за словами В. О. Сухомлинського, «мовної психокультури», що є стрижнем комунікативної культури: «Я твердо переконаний, писав вчений, що багато труднощів виховання криється в тому, що інтелектуальне входження у світ не супроводжує робота вчителя з розвитку емоційно-

естетичної мовленнєвої культури, чутливості дітей до краси рідного слова» [1, с. 169].

Екологічне середовище створювалося В. Сухомлинським щодня: це уроки серед рідної природи, подорожі й екскурсії в природу. Це школа під блакитним небом та щоденне звертання учнів до краси рідної природи, адже людина, яка відчуває всім серцем красу рідної природи, не може завдати їй шкоди: «Ось на шкільній алейці цвіте бузок, – звертається вчитель до учнів... Вам хочеться зламати квітучу гілочку. Але якщо кожен задовольнить таке бажання, квітучий кущ перетвориться в оголене гілля. Людям нічим буде милуватися – своїм вчинком ви вкрате в них красу... А на цій зеленій галявинці хотілося б пограти в м'яча, але не можна: трава тут завжди має бути чистою, бо вона – це чисте повітря» [1, с. 443].

Трудове середовище передбачало організацію ручної праці школярів, за словами вченого, праці рук, що вимагала тонких, розрахованих рухів. До ручної праці залучались учні на уроках з трудового навчання, і в різноманітних гуртках. Адже той, хто навчився володіти різцем, уважав учений, гарно пише, чутливо ставиться до найменшої неакуратності, непримиримий до роботи як-небудь. Рука дисциплінує розум: виховує самоконтроль і чутливість думки до точності, тонкості, краси.

Узагальнення наукових джерел В. О. Сухомлинського дає можливість конкретизувати характеристику компонентів освітнього середовища Павлиської школи:

– *просторовий* (організація життєвого простору школярів: піонерська кімната, радіолабораторія, шкільний сад, методичний кабінет, майстерні, теплиця, пришкільна ділянка, музей, куточки книги батьків, образотворчого мистецтва, бібліотека, кімната казки, куточок юних красзнавців, алея юності, стенди з малюнками школярів, тематичні виставки малюнків, картинок, карта району із позначкою знахідок юних красзнавців, плакати-монтажі, панно, квіти, столик для шахів, гуртки художньої вишивки тощо);

– *змістовий*: концепція навчання – навчити вчитися, що спрямована на радість пізнання, успіх у навчанні, на інтелектуальний та духовний ріст; основна ідея виховання – формування високоморальних громадян суспільства, котрі вміють розрізнити добро і зло, виховання людини чистої і благородної душі; утвердження любові до людей діяльності, в праці; виховання знаннями, формування стійких переконань, утвердження в душі вихованців вищої цінності світу – людини (бесіди, зустрічі, школа педагогічної культури);

– *комунікативний*: демократичний стиль спілкування, оснований на взаємодії, співробітництві, взаємоповазі взаєморозумінні, розташування школи на тихій околиці села, серед природи, поблизу великих водоймищ, поруч із стадіоном, нестандартні уроки – роздуми, уроки міркування, уроки мислення серед природи, екскурсії, туристичні походи, музичні

вечори, мандрівки у світ краси природи, мистецтва, спілкування в гуртках, в праці тощо.

Основними рисами та механізмами, які забезпечили результативність впливу цільового середовища Павлиської школи, є: сформованість колективу однодумців; координація, згуртованість та злагодженість дій педагогічного колективу, родини, громадськості; гуманізм і демократія у взаємостосунках членів колективу; любов до дітей; віра в людину, повага, взаєморозуміння, взаємодопомога; дисципліна, відповідальність перед колективом і самим собою; творча взаємодія; повага до традицій свого народу, свого села, своєї школи; радість успіху в пізнанні, навчанні; турбота про здоров'я, фізичне загартування школярів; захоплення таємницями природи, відчуття її простору, краси, бережне ставлення до неї; розширення світогляду школярів; формування стійких переконань; гармонія серця й розуму, єдність думки й почуттів; єдність інтелектуального, духовного, фізичного розвитку особистості; гармонія серця й розуму, єдність думки й почуттів; культ фізичної праці.

У цілісній системі освітнього середовища Павлиської школи, яка складалася впродовж десятиріч, приділялася значна увага розумовому, моральному, екологічному, естетичному, громадянському, патріотичному вихованню. А головне, як стверджував В. О. Сухомлинський, – «на нашій совісті найбільш цінне, що є у світі – людина. Об'єкт нашої праці – жива душа» [1, с. 229]. З плином часу ця істина не застаріла. Навпаки, в новому суспільстві, що створює всі умови для багатогранного розвитку особистості, ця істина набуває особливого змісту.

Отже, домінантною ознакою створеного В. Сухомлинським освітнього та розвивального середовища була підпорядкованість і спрямованість впливу всіх його компонентів на формування особистості школяра.

Творчість педагогічного колективу, наукове дослідження власної праці, глибоке вивчення дитини – єдність цієї тріади стали умовою і результатом успіху створеного В. Сухомлинським освітнього та розвивального середовища у Павлиші, усі складові якого забезпечувалися спільними зусиллями учнів, вчителів, батьків, громадськості під керівництвом мудрого і майстерного Вчителя, Науковця, Людини, яка над усе любила дітей і віддала їм своє серце. Вважаємо, що детальніше вивчення всіх складових освітнього та розвивального середовища Павлишської школи може розширити джерела формування особистості вчителів та учнів, забезпечити умови для їх саморозвитку та самовираження.

1. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / В. О. Сухомлинський // Вибр. пед. твори в 5-и т. – К. : Рад. школа, 1979. – Т. 3. – 1980. – 301 с. 2. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. 3. Замашкіна О. Д. Ідеї розвивального навчання молодших школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського / О. Д. Замашкіна //

Початкова школа. – 2001. – № 10. – С. 74–77. **4.** Малиношевський Р. В. Цілепокладання як складова соціально-педагогічних засад розбудови цілісного виховного середовища В. Сухомлинським / Р. В. Малиношевський // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. – Вип. 14, кн. 2. – Кам'янець-Подільський : Видавець Зволейко Д. Г., 2010. – С. 188–198. **5.** Савченко О. Я. Екологія дитинства : В. О. Сухомлинський і сучасна початкова школа / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 2000. – № 11. – С. 1–4. **6.** Савченко О. Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В. О. Сухомлинським / О. Я. Савченко // Наук. вісник Миколаївського державного університету. – Вип. 8. Педагогічні науки. – Ч. 1. – 2005. – С. 4–9. **7.** Сирочетник Н. О. Організація виховного середовища в початкових класах : навч.-метод. посіб. / Н. О. Сирочетник. – К. : Володарка, 2009. – 100 с. **8.** Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології : навч.-метод. посіб. / Г. І. Сорока. – Х., 2002. – 128 с. **9.** Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори в 5-и т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 2. – С. 159–447. **10.** Сухомлинський В. О. Особая миссия / В. О. Сухомлинський // Вибр. пед твори в 5-и т. – К. : Рад. школа, 1979. – Т. 5. – С. 442–445. **11.** Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибр. пед твори. – К. : Рад. школа, 1979. – Т. 4. – 403 с.